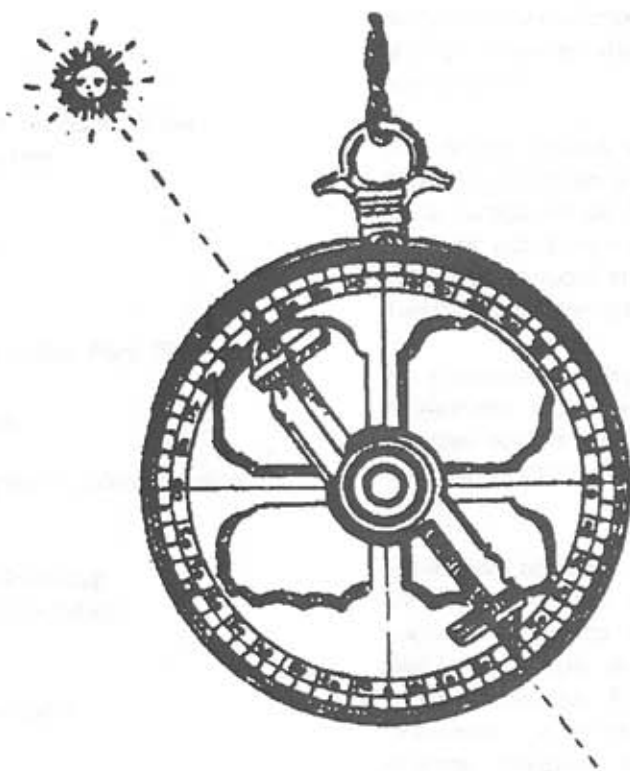

Centre d'estudis **colombins**

Astrolabi dels mariners

ÒMNIUM CULTURAL

Montcada, 20 pral. (Palau Dalmasas) - 08003 BARCELONA
Tel. (93) 319 80 50 - Fax : (93) 310 69 00

18

Butlletí del Centre d'Estudis Colombins
ANY VI / Núm. 18 / 1996 / Preu : 300 Pts. - 18 FF

BUTLLETÍ DEL CENTRE D'ESTUDIS COLOMBINS

ANY V / Núm. 18

Director : Joaquim Arenas i Sampera

Secretaria de redacció :

Teresa Clota i Jaume Cañadas

Editor : Òmnium Cultural

Imprimeix : CDDLCC, Paral·lel, 186

08015 - Barcelona

Dipòsit Legal : B- 16689/95

Sumari

Editorial

Vida del Centre

Tribuna

- Vicente Yáñez Pinzón, descobridor del Brasil, corsari a Catalunya
per Núria Coll i Julià

Articles

- Dues noves notícies sobre Pere (Bertran i) Margarit
per Pere Català i Roca
- Els descobridors d'Amèrica duïen barretina
per Jordi Bilbeny
- Noves aportacions colombines
per Caius Parellada i Cardellach

Bibliografia

per Joaquim Arenas i Sampera

NOTA

S'autoritza la reproducció, parcial o total, dels articles publicats en aquest butlletí, sempre que s'hi faci constar la procedència. Agrairíem que se'ns fes arribar un exemplar de les publicacions on els nostres treballs hagin estat reproduïts o esmentats o fins i tot una fotocòpia que identifiqui la publicació i la data d'edició.

Editorial

Com una nau empesa adés per vent fort adés per un oreig suau, el Centre d'Estudis Colombins fa via. Una via constant i persistent sense defallença. Un periple amb escales prou remarcables tot i la vigència de temps poc propicis a disposar de recursos suficients per a complir amb noliegement necessari.

És així com hem començat el curs acadèmic a començ de novembre amb la lliçó inaugural a càrrec del Director del Museu d'Història de Catalunya.

El darrer número triple -del 15 al 17- corresponent als tres primers trimestres de 1996, va sortir el mes de juliol, i la línia de recerca als arxius capitulars i notariais persisteix, gràcies a les aportacions extraordinàries dels nostres socis.

Són moltes encara les qüestions que queden pendents, entre les quals hi ha introduir el tema de la catalanitat de Colom en els currículums escolars, estudiant el temps de Colom i fent una incidència especial en la història: cultura i poble. També en els elements marítims.

Es concretaria, doncs, aquesta incidència en l'elaboració d'un crèdit escolar de l'àrea de ciències socials. Igualment ens convé elaborar material de promoció sobre el Centre i la tasca que fa.

Un esment especial i, és obligat de fer-lo, és el VII Itinerari Colombí, a l'Alguer, que constituí una excursió magnífica en la qual es pogueren seguir les petges de l'Almirall per terra corsa, sarda i catalana. En formaren part més de cinquanta persones, les quals pogueren, ensems, conèixer el més petit dels Països Catalans i establir relació amb els seus habitants. Sentir la cadència de la llengua en varietat algueresa, sentir les cançons populars i veure el centre antic de l'Alguer, coronà de manera magnífica aquell VII Itinerari.

Ara, en començar el nou curs, amb la voluntat de sempre, cal continuar.

Joaquim Arenas i Sampera
President

Vida del Centre

XXXVI Tertúlia Colombina

Una reflexió per a repensar la Història de Catalunya

Dr. Josep M. Solé i Sabaté

Dijous, dia 7 de novembre, es va inaugurar el curs acadèmic del Centre. Existia una vera expectació, com ha passat en altres vegades, a causa del conferenciant convidat, el Dr. Josep M. Solé i Sabaté, director del Museu d' Història de Catalunya i reconegut recercador.

El tema exposat pel conferenciant fou, tal com s'havia anunciat, *Una reflexió per a repensar la Història de Catalunya*.

Val a dir que el tema valia l'expectació suscitada. El Dr. Solé dedicà la primera part de la conferència a parlar de la relativitat dels fets tal com són historiatos massa vegades i com calia atendre les fonts de les quals havia sortit la informació. Posà alguns exemples concrets de la història nostrada i tal com assenyalà, de vegades el mateix fet pot tenir una interpretació diversa segons l'escola d'historiadors que el tracta.

Remarcà el fet que figures ben importants per a la nostra historiografia, sovint són presentades com antagoniques en els mètodes i en els resultats de llurs investigacions, a l'hora de la veritat, no ho són. O si més no, la lliçó històrica que aporten ve a ser la mateixa en molts casos.

El conferenciant fou presentat pel president del Centre, el qual igualment moderà el debat que fou llarg i aprofundit en les qüestions presentades al convidat.

La sala Lluís Millet s'omplí d'interessats en la metodologia de la recerca històrica, als quals Solé i Sabaté no defraudà pas.

VI Itinerari Colombí

Folgueroles, terra natal del cantor de Colom

El dia 18 de maig passat férem la Ruta Colombina a la població de Folgueroles, a la Plana de Vic. No és pas que pretenguéssim trobar-hi rastres que Colom hagués passat per aquell *humil poblet*. El fet que ens hi emmenava era que el dia abans, 17 de maig, es cloïa l'any dedicat a commemorar els cent-cinquanta anys que Jacint Verdaguer en aquesta data, del 1845, havia nascut en aquest, ni que fos per aquest sol fet, històric poble.

El Centre d'Estudis Colombins, s'unia així a aquesta celebració i feia honor al geni de la poesia, al poeta que de ben jove se sentí inspirat per l'aventura del navegant: travessar mars i arribar a una terra ignota. A la prodigiosa ment del jove Verdaguer li anava just a la mida una proesa semblant. Si per afigurar-se l'incendi dels Pirineus a l'Atlàntida féu una foguera al bosc i la traspassà nu per experimentar la paor del foc; per afigurar-se la immensitat del mar s'ajeia a terra i contemplava la immensitat blava del cel.

El que de primer fou el poema Colom, narrant la gesta del navegant entre símbols i imatges gegantines, després l'incloué i formà part del seu gran poema l'Atlàntida. Verdaguer concloué aquesta obra quan en sos viatges a l'Havana, fent de capellà de vaixell a la Companyia Transatlàntica pogué veure i viure la infinitud i la braor del mar tot sol sota el cel.

VII Itinerari Colombí

L'Alguer

El mes d'octubre propassat, dels dies 4 a l'11, es féu una visita a l'Alguer, el més petit dels Països Catalans. Sortírem amb autocar des de Barcelona fins a Marsella. Allà anàrem amb vaixell fins a Ajaccio, on tornàrem a fer amb autocar el recorregut que va fins a Bonifacio travessant una bona part de la bonica illa de Còrsega. Contemplàrem el castell catalano-aragonès i la ciutat emmurallada enlairats en un imponent espadat. Tot veient-ho, mentre fèiem la

travessa de l'estret de Bonifacio, que uneix les dues illes, ens vingueren sentiments d'història nostra compartida amb aquelles terres i amb aquell mar. En arribar al Port de Santa Teresa Gallura, l'autocar resseguí les terres de Sardenya fins a portar-nos a l'Alguer. El rètol municipal de l'entrada a la ciutat ens feia sentir a casa: Benvinguts.

L'estada a l'Alguer va ser molt profitosa. Tot ens recordava la catalanitat d'aquella terra: la gent i el seu parlar, l'alegria recíproca de comunicar-nos i entendre'ns en la mateixa llengua i amb formes culturals de viure; l'arquitectura, amb muralles, esglésies, edificis singulars, amb escuts adossats a les façanes i l'estil dels carrers, retolats en alguerès. Tot plegat fa que un cop recorregut aquest Centre Històric de la ciutat hom es troba entre germans. En una de les visites pel Centre Històric de la ciutat, ens vàrem passejar amb especial interès pel bastió de Cristòfol Colom.

Visitarem també la ciutat de Castellsard – que abans era Castellaragonès–, la història catalano–aragonesa hi és ben palesa al castell i en tot el poblat que cobreix el turó. L'edificació, els escuts, els cognoms... Igualment ho trobarem a Sàsser, capital de la província en què pertany l'Alguer, al museu, a la catedral i recorrent el barri antic. Tampoc faltaren les visites turístic–culturals: el Nurag de Palmavera, Anghelu Ruju, El Cap de la Caça, la Cala de l'Infern, la Gruta de Neptú – per l'escala del Cabirol–, i finalment la Terra Rubra.

Des del Cap de la Caça a la Terra Rubra, hi ha importants grutes i entrades recòndites de mar, propícies per a desembarcar, fer emboscades o servir d'amagatalls, de pirates, contrabandistes i aventurers.

En ser a Terra Rubra, una de les principals fites de la nostra expedició, parlarem de la presència de Cristòfol Colom en aquests indrets, seguint la tesi colombina del nostre consoci Sr. Vallhonrat: l'illa Foradada, el Portitxol i la torre, que contemplàvem des de dalt de l'altre cantó. Tot aquell indret és d'una terra roja que contrasta amb el verd fort de l'abundosa vegetació de matoll, rica i diversa: margalló, romaní, ginesta, murtra, llentiscle, arboç... Després, amb l'autocar recorreguérem els paratges de la Ligúria. És així com hem acomplert el desig i el motiu d'aquest Itinerari colombí: visitar les petges de Cristòfol Colom per terres alguereses.

El nostre consoci Sr. Manuel Bestratén, com a bon historiador, anà a consultar documents a l'Arxiu Municipal de l'Alguer. Allà fou molt ben atès, i pugué gaudir de tenir a les mans documents històrics originals de l'època de la repoblació de l'Alguer per gent vinguda d'arreu dels Països Catalans. En una de les tertúlies que fèiem cada dia a l'hotel abans d'anar a dormir, ens donà tota una lliçó d'història de l'Alguer lligada sobretot a la història de Tortosa.

L'Alguer ha deixat un record i fins i tot una enyorança catalana gran tot i provenir d'un país tan petit.

Efemèrides

Conferència: *De la catalanitat de Colom*

Joaquim Arenas

Dijous, 14 de novembre, el Sr. Joaquim Arenas, president del Centre, pronuncià una conferència sobre *De la catalanitat de Colom* a la seu de l'Associació Excursionista i d'Etnografia i Folklore de Barcelona.

El conferenciant explanà el marc històric de l'època de Colom fent una incidència específica en les potències marines a la Mediterrània en els segles XIV i XV. Desenvolupà els fonaments de la tesi catalana basada en els contextos i trets definitoris de la catalanitat de la personalitat del Descobridor.

Una nombrosa assistència feu palès l'interès del tema Colom i Catalunya. Arenas fou presentat pel soci del nostre centre, Sr. Costa–Amic.

Som notícia a l'Argentina

Un breu escrit, bellament il·lustrat *Cristòfol Colom, un verdadero enigma* signat pel consoci Pere Manresa i Mateo ha estat publicat el mes d'octubre proppassat en el Butlletí Informatiu *Sempre Avant*, núm. 144, del Centre Català de Rosario.

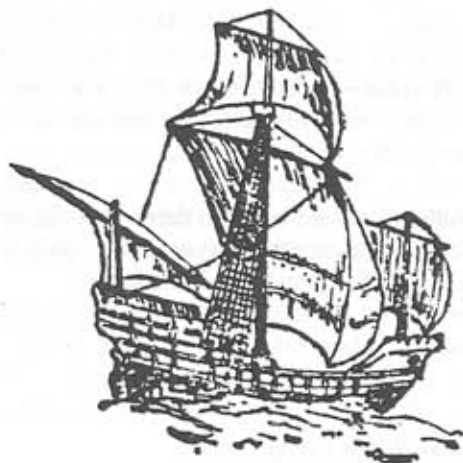
L'autor fa un resum de la tesi catalana exposant en síntesi la tesi de Lluís Ulloa.

El Centre d'Estudis Colombins a TV3

Els mesos de novembre i desembre han estat rics de presència a TV3. Les dues sessions han estat protagonitzades pel nostre consoci i membre de la Junta directiva, Jordi Bilbeny.

En el programa de la nit *Solvència contrastada*, a càrrec del conegut presentador Antoni Calzada-Miki Moto, es concedí un espai a comentar la catalanitat de Colom.

També en el programa *Qui ho diria*, de TV3 mateix, es dedicà un espai estimable a la qüestió de *Colom català*. Val a dir que si bé les paraules del nostre consoci Sr. Bilbeny foren acurades, l'actor que presentava el Colom nostrat es podia interpretar més com una befa que cap altra cosa.

Tribuna

Vicente Yáñez Pinzón, descobridor del Brasil, corsari a Catalunya

Núria Coll i Julià

La vida de Vicente Yáñez Pinzón, capità d'una de les tres caravel·les que abandonaren Palos de Moguer el 3 d'agost de 1492, descobridor del Brasil, explorador intrèpid i afortunat de les terres americanes, "fa molt de temps que exigeix un investigador i una completa monografia" ¹. Quan s'ha volgut reaccionar enfront de la valoració excessiva de l'heroi estranger en el descobriment del Nou Continent, ha seduït més als historiadors espanyols la novel·lesca personalitat de Martín Alonso Pinzón que el procedir recte i sobri del seu germà, col·laborador sempre lleial de l'Almirall ². *Si de la biografia del primer són coneguts alguns esdeveniments anteriors, la de Vicente Yáñez, en canvi, no es pot remuntar més enllà de l'històric any 1492.*

Per això adquireix una importància insospitada a la seva època un episodi freqüent en la història de la navegació del segle XV. Al 1477, una caravel·la governada per "Vicente Anes Pinson, de la vila de Pals" ³ i propietat de Gonzalo de

¹ Antonio Ballesteros Beretta: *Cristóbal Colón y el Descubrimiento de América*, tom IV, pág. 550, de la seva *Historia de América*. Barcelona. Buenos Aires, 1945.

² N'hi ha prou amb recordar el nom de la caravel·la la *Niña* en les incidències del primer viatge colombí. Ballesteros, obra cit. 58 i 59, quan comenta la resposta dels Pinzons a la consulta de Colom sobre si hauria de prosseguir la seva ruta, afirma que la de Vicente Yáñez és "sensata i respira seriositat marítima", mentre que la de Martín Alonso, "en un començament, té un deix de sátira andalusa".

³ Podria tenir llavors uns vint-i-cinc anys, ja que encara vivia al 1531, segons assegura Juan Ortega Rubio: *Historia de América*, tom I, 400, núm. 3. En aquesta data feia ja vint-i-tres anys que havia emprès la seva última expedició a América, semblava indicar això una vellesa prolongada. Samuel Eliot Morison: *El Almirante de la Mar Océano. Vida de Cristóbal Colón*. Buenos Aires, pág. 188, suposa que Vicente Yáñez tindria uns trenta anys el 1492; José María Asensio: *Martín Alonso Pinzón*, Madrid, pág. 43, basant-se en dades dignes de tenir en compte, afirma que

Estruyaga, arribava a la platja de Barcelona, acompanyada d'altres dues, armades com la primera, i al comandament de Diego de Mora, de Sevilla i de Juan Rodríguez Storiano, de la mateixa ciutat, els propietaris de les quals eren Fernando Arias de Sayavedra i Pedro Vascas de Sayavedra. Per la seva qualitat de vassalls del rei de Castella, En Ferran, primogènit d'Aragó, foren ben acollits i avituallats a les costes de Catalunya: ells, però, no correspongueren a l'hospitalitat rebuda, sinó que robaven totes les naus catalanes que es creuaven en el seu rumb, essent la seva presa més valuosa el balener d'En Galceran Andreu, carregat de mercaderies pertanyents al mercader Mateu Capell, persona ben coneguda a la capital del Principat ⁴.

El fet no era tan insòlit ni pot servir per a considerar els seus autors com a aventurers al marge de la societat: membres de les famílies catalanes amb més renom havien cedit, en moltes ocasions, a la temptació del fàcil i lucratiu negoci ⁵. Ja era tradicional en els consellers de Barcelona respondre a uns tals fets organitzant una petita armada, que solia retornar triomfant arrossegant les vençudes naus dels pirates ⁶.

Martin Alonso tindria uns cinquanta anys en aquella data. Encara que potser una tal diferència d'edat entre dos germans, és més versemblant que no fos tan excessiva.

⁴ Nomenat "Regidor de la taula de la ciutat" de Barcelona el 18 de desembre de 1441 (Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, *Delliberacions*, 1438-1442, 171 v.), intervenia en el govern municipal el 1444, (Ibidem, 1442-1446, 107), 1447, membre del Consell de Cent. (Ibidem, 1446-1448, 61), 1448. (Ibidem, 1448-1449, 73 v.), 1449. (Ibidem, 1448-1449, 184).

⁵ Poden ser citats els noms de mossèn Jaume de Vilaragut (AHCB, *Letres Closes*, 1438-1440, 9), després en unió amb En Pons dez Catlar. (Ibidem, *Delliberacions*, 1438-1442, 100; del mercader (Ibidem, 1446-1448, 26 v.), Gabriel Ortigues (Ibidem, 11); Arnau de Fuxa (Ibidem, 93 v.); Joan Roig, fill del notari Pere Roig. (Ibidem, 103); Jaume Terre, que va vendre les mercaderies carregades a la seva nau, era ciutadà de Barcelona "ten assenyalat e ten ben aparentat". (Ibidem, 1448-1449, 56); mossèn Joan Torrelles, "cavaller...aparentat ab homens notables de aquesta ciutat", raptava homes per destinar-los al rem, navegant en una galera que li havien manllevat els diputats de Catalunya. (Ibidem, 159 v.); Juan de Castro, que governava una galera de Bernat de Vilamari, capità general de l'armada del rei aragonès (Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu Reial, 3376 117 v.); i mossèn Francesc Navarro, cavaller de València, capità de la nau del, llavors, rei consort de Navarra i futur Don Juan II d'Aragó (AHCB, LC, 1440-1441 26 v., 27 v., 28, 29 v. i 30).

⁶ Així succeí en els casos de Pons dez Catlar (AHCB, *Delliberacions*, 1438-1442, 102 v.); Joan Roig document

Per desgràcia per a la fitxa anecdòtica del futur capità de la *Niña*, no ho feren així aquesta vegada, i el nom de Vicente Yáñez Pinzón només ha quedat consignat en la dolguda petició de justícia que adreçaren al sobirà dels agressors que, en aquest cas, era així mateix, el Primogènit d'Aragó, sempre amb contacte tan amistós amb la seva ciutat de Barcelona.

Al potentíssimo i virtuosíssimo lo Senyor Rei de Castella, de Lleó, de Sicília, de Portugal e Primogènit d'Aragó.

Potentíssimo e virtuosíssimo Senyor: En la plage de aquesta vostra ciutat són arribades tres calaveres armades; de la una se diu ésser senyor Ferran d'Aries Sayavedra, de la altre Pero Vascas de Sayavedra e de la terça Gonsalbo de Struyaga. E los patrons se dien Diego de Mora, de Civilla, Joan Rodrigues Storiano, de Civilla, e Vicens Anes Pinson, de la vila de Pals. E per quant dits senyors e patrons són vassalls e súbdits de la Serenitat Vostra, en aquesta vostra ciutat e encara en tots los lochs de la costa de aquest vostre Principat són stats avituallats e tractats com a jermans de tots e com és degut e pertanyent los vassalls de la Celsitud Vostra ésser tractats; ells, empero, com a ingrats poch gordant lo servey e honor de la Majestat Vostra, han usat del contrari, car, après han acceptats e rebuts tants plers, cortesies e beneficis, han robades quantes fustes han trobades, axí de ciutedans de aquesta vostra ciutat com de altres poblats en aquest vostre Principat, portant-se'n violentment lurs robes e mercaderies, e signantment, trobant als Alfachs un balener d'En Galceran Andreu, per força li han levades e robades vint sachas de lanes e una bala de flassades qui sus sit balener eren carregades del honorable En Mateu Capell, mercader de aquesta vostra ciutat, home molt virtuós, molt amant lo servey de la Serenitat Vostra ⁷; e més, han levades dites calaveres al dit balener totes altres robes que en aquell han trobades.

Tals actes, potentíssimo Senyor, per qualsevol persones fets, són detestables e molt odiosos, emperò molt més com los fan aquells que per

citat a la nota anterior); Joan Torrelles (document citat en la nota anterior, i AHCB, *Delliberacions*, 1448-1449, 162, 165, 170, 171 v., 174 v., 178 v.).

⁷ El 20 de març de 1466 Mateu Capell havia concedit un préstec a Don Joan II d'Aragó, els capitols del qual foren confirmats per Doña Joana Enriquez i per Don Fernando (ACA. AR., 3447, 9). Nou dies després, tots tres declaraven la seva obligació de pagar-l'hi. (Ibidem, 8).

nosaltres, per contemplació de la Excel·lència Vostra, axí fraternalment són stats tractats; per tant, sereníssimo Senyor, aquesta vostra ciutat, recurrent per dita tanta malvestat e desorde a la acostumada justícia de la Celsitud Vostra, quant més humilment nos és possible, per aquella suplicam a Vostra Gran Altesa sia de sa mercè fer restituir e tornar al dit Mateu Capell o a aquell lo qual en son nom devant la excel·lència Vostra vindrà, les dites XX sachas de lanes e bala de flassades e altres coses que del dit balaner li són stades levades. E aço, virtuosíssimo Senyor, serà excecució de la gran justícia, la qual de Vostra Gran Altesa per virtuosos actes per lo univerç se scampa, e aquesta vostra ciutat ho acceptarà a molt singular gràcia e mercè. Suplicant a la Santa Trinitat do a la Serenitat Vostra victoriosos e desijats successos.

De Barchinona, lo primer de març, any M CCCC LXX VII.

De la Sereníssima Senyoria Vostra humils servidors, los consellers de Barchinona⁸.

Articles

Dues noves notícies sobre Pere (Bertran i) Margarit

Pere Català i Roca

Ens complau de consignar que la Base de dades del Centre d'Estudis Colombins encarregada a l'expert Joan Grimal i Bonany permet de progressar en el camí de la investigació. Així, avui ens és possible de fer dues precisions al perfil biogràfic de l'important personatge Pere (Bertran i) Margarit, cap militar en el Segon Viatge.

A la nostra obra col·lectiva *Colom i el món català* ens preguntàrem, pertocant al cèlebre company militar del Descobridor, el perquè de la mutació dels seus cognoms Bertran i Margarit i aventuràvem (p. 340): "Qui sap si per decisió del propi interessat o àdhuc per voluntat del rei, i no pas pel pubillatge, es produí la predilecció del cognom Margarit al de Bertran, en la cort." Ara, gràcies al treball efectuat per Grimal, hem trobat la resposta adient (Gr., IV, 56-58). Sota l'enunciat "Arxiu Històric Provincial de Girona. St. Josep. (AHPH). Fons notarial" i amb la referència "NICOLAU ROCA: volum 561 / Girona 1; folis 52v-54v" apareix, datat el 15 d'abril de 1478, a l'Escrivania del Palau episcopal de Girona, el "Testament de Bernat de Margarit de Castell d'Empúries, pare de Constança Margarit, sogre de Joan Bertran i avi de Perot Bertran i Margarit". El testador, en atorgar les seves últimes voluntats, declara que nomena hereu universal dels seus béns el seu nét Pere Bertran, cavaller, fill de Joan Bertran i de Constança de Margarit (filla del testador), i manifesta explícitament que: si Pere Bertran i Margarit no fos viu al temps de la mort del testador i no tingués descendència legítima, el substituïx per Isabel (Bertran i Margarit), també néta del testador, germana de l'anterior, muller de Jaume Miquel, senyor del Castell de Tor (Palau Sator), i filla de Joan Bertran i Constança Margarit. Si no és viva i no té descendència masculina en edat de testar i no acceptessin el cognom Margarit, els substituïx per Constança Margarit, filla seva, muller de Joan Bertran, si fos viva. En cas de defunció d'aquesta última, vol que l'hereu sigui el primogènit més proper de "genere meo" que vol que "habeant se cognominare de cognomine de Margarit".

Una tal voluntat expressa és indicativa que fou l'esmentat cavaller Bernat de Margarit qui

⁸ AHCB, *Letres Closes*. 1477-1479, 17 v.

imposà, per raó d'heretatge, la prevalença del cognom Margarit al de Bertran.

Recordem que Pere –ens compareix, també, amb el nom Perot– Bertran i Margarit nasqué, hom diu, al Castell d'Empordà (Baix Empordà), l'any 1455 (advertim, en tot cas, que també trobem que és l'any del casament dels seus progenitors) i formava part de la *línia secundària dels Margarit*. La *línia primogènita* era la dels senyors de Sant Gregori.

No és superflu que, pertocant a aquesta línia primogènita, observem que, el 24 de juliol de 1476, Bernat de Margarit, senyor del Castell de Sant Gregori –de la Diòcesi de Girona–, nomena usufructuària del patrimoni la seva muller, Violant, i hereu universal el fill Lluís de Margarit, cavaller. A tenor d'aqueix testament, enregistrat amb l'esment "ANTONI ARNAU: volum 142 / Girona 3; folis 185–188r", Grimal comunica: "Substitucions: primer, la seva muller mentre sigui viva; després ocupa la línia de successió Constança i els fills d'aquesta que acceptin portar el cognom Margarit; si no té fills o si no viu o no té successió ocuparan el seu lloc, amb les mateixes condicions, les seves filles Elionor i Rafaela".

Constatem, per tant, que és voluntat familiar que el cognom Margarit prevalgui.

El signant de les presents apreciacions desconeixia una altra aportació que el servei d'en Grimal també ens consent: uns anys abans de partir cap al Nou Món, Pere (Bertran i) Margarit havia procreat una filla il·legítima, de nom Violant. Ho descobrim pel testament de Constança, muller de Joan Bertran, cavaller, filla del cavaller Bernat de Margarit, ja difunt, i de Francina muller seva, encara viva i senyora del Castell d'Empordà. El testament figura amb la referència: "NICOLAU ROCA: *Primus Liber Notularum Testamentorum* 1483–1511; volum 561 / Girona 1; folis 34r–35v" i data: Girona, 19 de juny de 1488. D'entre les clàusules, destaquem que la testadora deixa a Violant, néta seva, filla il·legítima de Perot Bertran, cavaller fill de la testadora, 100 lliures per raó "collocandi in matrimonio", i que mentre la noia no es casi haurà d'ésser proveïda de vestit i calçat, de l'heretat de la testadora.

Considerem que aquesta filla del "Mosén Pedro Margarite" lascasasià no ha estat afigurada per cap historiador americanista o colombista.

Altrament, rellevem que l'any 1488, propi d'aquest testament revelador, és el mateix que

correspon al casament de Pedro Margarit –ja al servei del rei Ferran II– amb María Carrillo, dama d'Isabel "la Catòlica".

Curiosament, la menció de l'al·ludida Violant filla il·legítima, la trobem pel testament de la mare de Perot Bertran, i no pas pel testament d'aquest, pare de la xicota (testament publicat a *Colom i el món català*, p. 336). Obrim l'interrogant de si el juny de 1493, data del testament patern, Violant vivia o no.

Els descobridors d'Amèrica duïen barretina

Jordi Bilbeny

Una nova via d'investigació que ens permet adonar-nos que els mariners que anaren amb En Colom, en el primer viatge de descoberta d'Amèrica, eren catalans, és el de l'indumentària.

Per altres recerques sabem que van sortir de Pals i que travessaren l'Estret de Gibraltar; que hi ha més de cent documents dels Yáñez a Catalunya. Conformement, som conscients que es prengué possessió del Nou Món amb la bandera de la Creu de Sant Jordi, que el tresorer de la Corona d'Aragó intervingué en el pagament de l'empresa i que les capitulacions les signà el secretari d'aquesta mateixa corona i es guardaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. També sabem que "Colom" és un cognom català i que ell, com a persona, a més d'haver servit el Rei Renat d'Anjou, quan aquest fou rei dels catalans, i servir, encara Ferran II, com a capità, escriví en català.

Pels gravats que acompanyen la *Lletra* que En Colom adreçà a En Sanxis i En Santàngel, el 1493, sabem també que les naus duïen la bandera catalana, la mateixa bandera que, uns anys més tard, pintarà, entre molts d'altres, En Théodor de Bry a les tres naus que arribaren al Nou Món i que il·lustren el llibre *Americae*.

Conseqüentment si tots aquests indicis em portaren a creure en la catalanitat indiscutible de la gesta marinera més gran de tots els temps, a la vegada, els mariners que hi participaren, a més de ser catalans, haurien d'haver anat guarnits com a tals. Pel que fa als noms d'aquells homes, ja he mostrat en un article recent al número 633 d'"El Temps", intitulat "Els noms esborrats dels descobridors d'Amèrica",

com els censors de la Corona eliminaren les llistes i els rols de mariners i d'altra documentació de pagaments i en confegiren d'altres, totalment adulterats i amb noms que res no tingueren a veure amb la gesta primigènia. I quant a la indumentària, cal dir que era inequívocament catalana. Això és de fàcil comprovació si ens fixem en una prenda tan senzilla com el barret que duguerren aquells homes.

Per començar, tenim que el cosmògraf i mestre i amo de la nau Santa Maria, En Joan de la Cossa, és pintat amb barretina al retrat que es conserva al Museu Naval de Madrid: Aquest mariner està molt ben documentat a Catalunya, car fou una de les figures militars principals de la Generalitat durant la revolta que aquesta mantingué contra Joan II. Fou Governador de Provença i "un home de l'absoluta confiança del Rei Renat", a parer d'En Martínez Ferrando. S'establí a l'Empordà amb el seu Germà Gaspar, comte de Troia i Gran Senescal de Provença. Com que, segons la historiografia tradicional, era de Santander –encara que no hi hagi cap document que ho asseveri–, és impossible que allà agafés l'hàbit de cofar-se amb barretina. I molt menys el pogué agafar a Andalusia, si és que s'hi haguessin dut a terme els preparatius de l'armada. Ara bé, com que visqué més de trenta anys a Catalunya, és aquí on arribarà a identificar-se amb la nostra marina i amb la nostra cartografia. Sobretot perquè, tal com diuen Rey Pastor i García Camarero, l'escola cartogràfica de Sevilla "fou iniciada per En Juan de la Cosa" i va ser la "successora remota de la gloriosa cartografia mallorquina". Amb la qual cosa queda palès que la "influència mallorquina" només li podia haver pervingut de la seva llarga estada a Catalunya.

En Joan Amades, en una "carta de l'àrea geogràfica de la barretina als pobles romànics", del seu llibre *La Barretina*, no constata ni Andalusia, ni Extremadura, ni Castella, ni cap indret del Mar Cantàbric, com a zones d'ús d'aquesta gorra. Per l'Amades, "la barretina havia estat un cofat característic sobretot de la gent de mar i, amb menys extensió, de la soldadesca. L'ús de la barretina entre la marineria mediterrània es pot dir que havia estat general". I rebla sense el més mínim dubte que "els mariners catalans que havien anat amb En Colom a la conquesta del nou continent, portaven barretina".

Tot i que sembli una barrabassada d'un folklorista que volia escombrar cap a casa, res més lluny d'això: l'Amades tenia un coneixement

profundíssim de les llegendes i tradicions barcelonines. Així, mentre els nostres historiadors que pretenien passar per rigorosos copiaven lletra a lletra els llibres apanyats per la censura espanyola, l'Amades recollia de viva veu el que es mantenia encara fidel a la història. A l'Amades també devem la tradició que explicava que l'antic carrer barceloní anomenat *d'En Galvany*, duia aquest nom perquè fou un tal Galvany el primer mariner de l'expedició colombina que posà els peus al Nou Món.

Per si això no fos prou, una altra il·lustració d'En De Bry, al llibre *Americae*, ens mostra com els primers mariners que arribaren amb En Colom a les noves terres americanes, duïen barretina. En el gravat s'observa amb una gran nitidesa, sis mariners cofats amb barretina, eixugant-se la roba a l'entorn d'una foguera encesa a la vora de la mar. Ben a prop, En Colom resa agenollat dalt d'una nau, en senyal d'acció de gràcies per la descoberta, mentre un mariner a popa i un altre a proa van també cofats amb sengles barretines.

He resseguit amb atenció les còpies del *Diari de Bord* que escriví En Colom en el primer viatge i no hi he trobat cap paràgraf que parli obertament de barretines. Però sí que ho he aconseguit en *El Primer Viatge a l'entorn del Món*, d'un altre català, encara no identificat, que es coneix com a "Antonio Pigafetta". Com era d'esperar, l'original ha desaparegut i tan sols es conserven les còpies ja retocades pels censors. Però tot i així, hom pot llegir en diversos passatges, que els mariners duïen barretines.

En una ocasió, el 28 de març de 1521, l'autor ens diu que la tripulació veié una barca amb gent: "Un esclau del capità general que era de Sumatra (anomenada anteriorment Trapobana), els va parlar i immediatament els entengueren. S'arribaren al nostre buc, però de cap manera hi van voler pujar, mostrant-se recelosos. Notant el capità aquesta desconfiança, els va llençar una *barretina* vermella i altres coses". Tanmateix, les altres còpies del llibre del pseudo-Pigafetta, ja eliminen la paraula catalana "barretina" i la supleixen per "un gorro rojo" o només "gorro".

Que hi havia més d'un mariner amb barretina ho sabem perquè més endavant, quan arriben a l'illa de Tidor, a les Moluques, el 8 de novembre de l'any predit, reben el rei a bord de la caravel·la i donen "al seu fill, un drap indi d'or i seda, un mirall gran, una *barretina* i dos ganivets. A d'altres nou dels seus principals, un tros de seda a cadascú, *barretines* i dos

ganivets. I a molts d'altres, a qui *barretines* i a qui ganivets".

El fet que el mot "barretina" hagi estat suplert o traduït per l'expressió "gorro rojo", "gorro carmesí" i d'altres girs anàlegs, juntament amb el fet que la barretina era, en moltes ocasions, de llana, ens permet adonar-nos sovint que darrera d'aquestes expressions, s'hi amaga una "barretina".

D'altra banda, per un quadre d'En Juan Sebastian Elcano, pintat per En Zuloaga, es fa evident que aquest mariner anava cofat amb una barretina musca, d'una faisó idèntica a la que duia Mossèn Cinto en alguns dels seus retrats. Sembla que En Zuloaga, per pintar aquell gran marí, se serví d'algun dibuix anterior o d'alguna pintura, avui desapareguts, en què la barretina hi era ben visible, perquè, altrament no s'entén com el pintor definiria l'Elcano com a basc, amb Getaria al fons, i amb una gorra totalment catalana. Ara bé, si sabem que darrera aquest mariner s'hi amaga un "Joan Çacirera del Canós"; que hom pot llegir "Juan Sebastian del Canos" a la seva signatura adulterada, i que, fins i tot, un Joan Çacièra és senyor de Montcortès, Clariana, el Canós i la Goda -a la Segarra-, a mitjan segle XVI, fóra prou natural que aquest mariner també portés barretina.

Finalment, per En Casaus sabem que el 2 d'agost de 1498, un cacic de l'illa de la Trinitat va bescanviar la seva diadema d'or per la "gorra de carmesí" que En Colom duia posada en aquella saó. La Consuelo Varela, en glossar aquest paràgraf ens diu que "així sabem que En Colom devia emprar les típiques gorres de forma cònica i confeccionades en llana vermella, que eren les úniques prenes que distingien els llops de mar dels altres oficis". Amb tot, les gorres còniques, de llana vermella, que feien servir els mariners, no eren res més que barretines.

També En Casaus, narra que el 14 de febrer de 1493, durant el tornaviatge, "l'Almirall va manar portar tants cigrons com persones hi havia a la nau, i en va marcar un amb un ganivet, fent-hi una creu, i els va posar en un bonet ben remenats" perquè qui l'escollís fos el qui hagués d'anar obligadament en romiatge, si es donava el cas que la tripulació se salvava d'una tempesta que els havia sorprès. La Varela torna a insistir que es tracta "d'una d'aquestes gorres" de llana vermella, idèntica a la que En Colom va bescanviar el 2 d'agost de 1498 a l'illa de la Trinitat. Amb la qual cosa sabem que En Colom, en diverses ocasions, també dugué barretina.

Noves aportacions colombines

Caius Parellada i Cardellach

Estol a Nàpols

Una nota curiosa la constitueix l'estol de galeres que l'any 1419 la ciutat de Barcelona trameté a Nàpols. Perquè encara que aquella navegació fos força sovintejada en aquell temps, els noms de les galeres que hi anaren són granment significatius. Foren aquests: Sant Joan, Sant Nicolau, Sant Jordi, Sant Tomàs i Sant Joan Baptista. I ho són per la senzilla raó que també foren emprats per Colom per a la designació d'illes o de llocs de les primeres illes descobertes. Per exemple, Sant Tomàs va ésser el nom d'una de les primeres fortaleses bastides per Colom a l'illa Espanyola, la que va ésser comandada per Pere Margarit. Sant Nicolau fou repetit en diversos llocs i encara que Colom fes constar una vegada, en posar aquest nom que ho feia "perquè avui és el seu dia", no per això l'esment deixa de tenir sentit, ja que no era pas corrent ni usada per Colom l'habitud d'anar posant a les terres novelles el sant del dia.

I hem de recordar que Sant Nicolau tenia una capella molt famosa al monestir de Sant Francesc, de Barcelona, segons que descriu Antoni de Capmany en les seves "Memórias históricas". I pel que fa a Sant Joan Baptista, que representa en Colom la reiteració del nom de Joan, hem d'assenyalar novament l'existència a Perpinyà de l'església col·legiada de Sant Joan Baptista.

De Pinelos i d'altres

De Pinelos, Berardis, Centurions i altres italians que surten tant en els llibres destinats a glossar aspectes relacionats amb el descobriment del Nou Món, i que són estudiats a fons i retrets a tort i a dret pels autors que tracten el tema, n'hi havia molts que eren residents a Catalunya des de molts anys abans del temps del Descobridor.

Així, trobem que un tal Julià Pinelo, genovès, mantenia relacions comercials a les acaballes del segle XIV amb el mercader barceloní Guillem Ferrer, segons que consta a l'inventari de l'heretatge d'aquest publicat per Josep M. Casas Homs. Mateu Berardi, mercader florentí, estava al servei del rei Martí l'Humà, que li encomanà el pagament d'una galea. També en

el documentari d'Antonio de la Torre i del Cerro, entre altres genovesos, hi trobem aquells Joan Centurione i T. Centurione, residents a Mallorca. I, per la seva banda, Carreras Valls ens assabenta que uns altres genovesos, Felip Di Negro i Jordi Spinola, el 8 d'abril de 1478 van ésser elegits en còsols de catalans a la ciutat de Gènova.

Tot això implica evidentment que algunes de les relacions que Cristòfor Colom va mantenir amb italians durant la seva llarga estada en terres de Castella, es podrien inscriure en aquella relació més general que molts dels nadius d'aquelles senyories o repúbliques italianes havien establert en el nostre país i amb les seves institucions.

Berni

Al llibre "Città di Genova" s'hi reproduïx un escrit del Dr. Joseph Berni i Català, advocat de "los Reales Consejos", contenint una genealogia dels Ducs de Veragua, o sia, dels Colón. I de continent sorprenen les paraules amb què comença: "Excelsa família; tiene sangre real", sense cap més explicació ni clarícia. S'hi descriu la fundació del ducat i es fa esment i una petita història dels seus principals posseïdors, però la provenença de la sang reial roman en la més completa foscor.

Lieu, doncs, de demanar-se: la sang reial venia ja de la parella fundadora de la nissaga dels qui per sempre més ja foren Colón? O bé s'hi introduí pels enllaços subsegüents? Fa de mal dir. Això no contrastant, resta que aquella sang podia molt bé devallar dels creadors de la nissaga, que foren, com sabem, l'Almirall Colom i la seva muller, Na Felipa.

Ara bé, si com és obvi no podem atorgar la condició de reial a la sang que corria per les venes del Descobridor, serà forçós d'anar-la a cercar en la figura esborradissa i amable, alhora que misteriosa, de Dona Felipa.

Trinitat

És oportú de referir-se a la paraula Trinitat i al misteri que designa, puig que ambdós foren conceptes molt cars a Colom. Ja al retorn del seu primer viatge, a la lletra a l'escrivà de ració del rei Ferran, Lluís de Santàngel, no s'oblida Colom de dir que: "tota la cristiandat ha de prendre alegria i fer grans festes i donar gràcies solemnes a la Santa Trinitat per la gran victòria" i al començament del relat del seu tercer viatge,

també Colom es refereix a la Santa Trinitat dient que fou ella qui mogué per Ses Alteses a aquesta empresa de les Índies. I en fi, una de les illes que es descobriren en el dit viatge tercer fou anomenada Trinitat pel mateix Colom.

I ve a tomb, en aquest punt, de recordar l'existència de la confraria de la Trinitat establerta a l'església de la Mercè de Barcelona, on també hi havia un monestir amb el mateix nom de la Trinitat, el qual monestir apareix sovint esmentat al Dietari de Novells Arbits. I, encara, és escaient de consignar que la festa de la Trinitat era molt colta i celebrada a la dita ciutat, amb el seu esment sovintejat al susdit Dietari.

Bibliografia

Joaquim Arenas i Sampera

REY PASTOR, Julio. *La Ciencia y la técnica en el descubrimiento de América*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, Argentina, S.A., 1942.

Una obra de fa cinquanta anys que no ha perdut ni l'interès ni la captació de voluntats lectores en sentit històric i que a més complau amb escriure els encuriosits en la història de les ciències.

El descobriment del Nou Món i la seva colonització posterior van donar per fruit uns valors essencials que els historiadors del seu temps, amatents als aspectes nàutics, militars i religiosos, varen desatendre consignar, i que, en qualitat de factors científics i tècnics, formen un tot en el conjunt de fets que la història ha definit com l'esdeveniment més important de la nostra era després del naixement de Crist.

El llibre exposa, dividit en quatre extensos capítols com la ciència i la tècnica molt rudimentàries encara en aquells temps varen ser utilitzades pel descobridor.

L'autor escomet la tasca difícil de fer una història breu, però documentada de la contribució de la Ciència i de la Tècnica al Descobriment, molt especialment dos vessants del coneixement, en l'astronomia i la nàutica, coneixements que feren possible en el s. XV, i àdhuc des del s. XIV, les exploracions perilloses a Àfrica i a Amèrica; la tècnica de la metal·lúrgia que va permetre l'exploració científica de les riqueses minerals d'Amèrica.

El llibre aporta unes il·lustracions curioses. I deixa constància de la influència general que deixà la gran gesta en la ciència. Des de l'obertura al lliure examen, al positivisme, que passa per la concepció integral i unitària de l'Univers fins al descobriment de la Llei Quantitativa que obrí la porta la Scienza nova.

Rey Pastor dedica gairebé cent pàgines a comentar els avenços que feren les ciències psicomatemàtiques: la Geografia i la Cartografia, la Cosmografia i Nàutica, més tècnica que científica aquesta darrera. També hi tracta el problema de les longituds geogràfiques, parla amb seguretat i de manera didàctica de les cartes nàutiques i de les ciències exactes quan fa una referència no pas breu a les matemàtiques pures. S'esmerça amb la mateixa

habilitat en les Ciències Naturals.

En el quart i darrer capítol anomenat "Notas i complementos" exposa la credibilitat del sistema de Copèrnic a la Península i dedica la seva habilitat de científic redactor en l'exposició de la troballa de la variació magnètica, descoberta per l'Almirall a qui Pastor Rey dedica les darreres pàgines de la seva obra en un breu capítol titulat: "Colom, home de ciència".

La ciencia y la técnica en el Descubrimiento de América, és un llibre que es fa llegir i que de forma tangencial, però clara, avala la tesi catalana en considerar el Descobridor un home culte i un gran tècnic.

D'aquí que tants països en vulguin ser la pàtria. De tots ells, però, Catalunya és la nació que més fàcilment es troba en aquestes coordenades de la ciència a l'hora de identificar la vera naturalesa del navegant.

JULIO REY PASTOR

LA CIENCIA
Y LA TÉCNICA EN EL
DESCUBRIMIENTO
DE AMÉRICA

ESPASA - CALPE ARGENTINA, S.A.
BUENOS AIRES - MÉXICO

Colom en la literatura

Colon

A les paraules del solitari, sent lo genovès un nou món en sa fantasia. Lo bon ancià li dona ales amb ses avinentes raons. Oferiments de Colon a Gènova, Venècia i Portugal. Lo somni d'Isabel. De la vàlua de les joies de la reina, ell ne compra naus. Lo vell, des del promontori, lo veu volar a la més gran de les empreses, i s'extasia davant l'esdevenidora grandesa de la pàtria.

Fineix als llavis del bon vell la història,
i, com dormint lo somni de la glòria,
l'inspirat mariner no li respon;
és que, envolt amb la boira del misteri,
amb celísties i llum d'altre hemisferi,
dintre sa pensa rodolava un món.

Darrera aqueixa Atlàntida enfonsada,
la verge de son cor ell ha obirada,
com, part d'allà d'un pont, gentil ciutat;
com darrera d'eix cel, cels més hermosos;
com, darrera eixos astres lluminosos,
lo tabernacle d'or de l'Increat.

De cara al sol, que es pon entre porprada
boirina, com fugint de sa mirada,
sembla haver-lo sorprès en son camí,
i cridar-li, fent ales de sos braços:
"Espera'm, astre; tot seguint-te els passos,
Fiat! vull dir al caos ponentí."

I en èxtasi exclama: -D'estelada
giravolta la terra coronada;
demà veurem renàixer el sol ponent;
si amb son carro de llum, que el cor enyora,
no daura altre país fins a l'aurora,
doncs, què hi va a fer, digueu, a l'Occident?

La mar que a vostres peus dorm i somnia,
no us porta d'altres platges l'harmonia?
¿l'aire no us duu perfums de paradís,
ni planyívols sospirs d'una sirena,
que busca d'altres braços la cadena,
morint d'amor son cor enyoradís?-

Llavors lo savi, amb màgiques paraules,
les veritats esbrina que, entre faules,
en ròncs pergamins ha espigolat;
a Plini i a Estrabó fa aurífics plagis,
retrau de nostre Sèneca els presagis,
i els somnis i records del temps passat.

Conta haver vist, de l'Oceà entre roques,
de pins desconeguts superbes soques,
i entre els esqueis de l'illa de les Flors
haver deixat l'onada riberenca
dos cadavres de cara vermellenca,
d'algun secret del mar reveladors.

I abraçant-lo, afageix: -¿Tu lligaries,
gegant de les darreres profecies,
de la terra els extrems com d'un mantell?
Missatger de l'Altíssim, véis; de l'ona,

qui, per traure't a port, un pal te dona,
per traure-hi un món be et donarà un vaixell.

- Sí, me'l darà -respon-li-, i per haver-la
dels palaus de Neptú la millor perla,
jo tornaré l'Atlàntic a pontar.
Desperta, humanitat; mira ta Eva
que d'un tàlem de flors flairosa es lleva;
Adam dels continents, véis-la a abraçar!-

I com astre empès per mà divina,
a Gènova l'hermosa s'encamina,
de l'Edem de la terra a dur la clau;
mes ella, com galera desarbrada,
no gosa obrir ses ales a l'airada
que alçaria més amunt d'on cau.

Veent que li tanca Gènova la porta,
gira els ulls a Venècia, encara forta
per carregar a sa espatlla un continent;
mes, feta al terratrèmol de la guerra,
ou lo projecte d'eixamplar la terra
com paraules de llengua que no entén.

Ai! de sos Dux no és ja la mar esposa,
puix d'altra mà més pura i més hermosa
espera rebre el nupcial anell.
- A Ibèria torno! -el Genovès exclama,
i entra en Lisboa quan n'eixia Gama
a Líbia a dar lo tomb, com a un vaixell.

A Joan segon oferta en fa il·lusòria,
que prova, ingrat, de pendre-li la glòria;
i, veent-se en terra el mariner perdut,
dels seus somnis pel cel busca una estrella,
i et veu a tu, Isabel la de Castella,
la reina de les reines que hi ha hagut.

Tu sospesares, sola tu, sa pensa;
tu midares d'un colp sa ullada immensa,
i al teu prengué la flama de son front
quan a tes plantes deia: - Gran senyora:
dau-me, si us plau, navilis, i a bona hora
los tornaré tot remolcant un món.-

JACINT VERDAGUER

Un dels poemes dedicats a Colom de l'obra
l'Atlàntida.

VERDAGUER, J. *Obres Completes*. (5a. ed.) Barcelona:
Selecta, 1974. (Biblioteca Perenne).

